

Тетяна КОВАЛЬ

Ключові слова: ринкова конкуренція, дослідницькі університети, підприємницькі ВНЗ, реформа вищої освіти в Німеччині.

Однією з рис освітньої сфери початку ХХІ ст. є своєрідна мода на «університети світового класу» (приклад – публікації [2; 3; 6; 8–10] та ін.). На нашу думку, головними причинами цього явища стали освітні зміни в Китаї, основа яких – успішне і тривале зростання економічного потенціалу, а також надміру некритичне запозичення дедалі більшою кількістю країн світу американських критеріїв визначення рейтингу університетів і якості вищої освіти. У цій статті сконцентруємося на тому, як саме відповідають німецькі науковці і професори на такі «виклики сучасності».

УДК 37.013.78+37.014.5

РЕАКЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ НА РИНКОВО- РЕЙТИНГОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

© Коваль Т., 2012

а межу двох тисячоліть припала інтенсифікація процесу «відновлення історичної справедливості» – спроба Китаю та Індії повернути собі те провідне місце у світовій економіці, яке посідали обидві країни до початку «індустріальної революції». Дедалі частіше надходять повідомлення на кшталт «Китай випередив Японію за обсягом свого валового національного продукту» (весна 2010 р.), «Обсяг експорту Китаю до країн Європейського Союзу перевищив відповідний показник США» та ін. За даними, які керівники Китаю спрямували до ЮНЕСКО, країна 1999 року мала 6,3 млн студентів у вищих навчальних закладах, а у 2005–2006 навчальному році – вже 23,4 млн [5]. Керівництво Китаю почало думати також над тим, щоб поєднати це кількісне розширення із забезпеченням визнаної світом якості. За його дорученням китайські науковці з шанхайського університету Jiao Tong дослідили становище у світі щодо оцінювання і порівняння університетів із метою вироблення власних підходів і методів.

Як відомо, першим комерційно і науково успішним проектом зі складання переліків кращих і гірших університетів був створений 1983 р. співробітниками американського часопису «US News and World

Report» рейтинг американських коледжів і університетів. Серед критеріїв оцінювання їхньої якості – висловлена експертами суб'єктивна оцінка репутації навчального закладу; кількісні дані про «якість» вступників та викладацьких кадрів, співвідношення кількості студентів і викладачів, а також матеріальне забезпечення закладу.

На кілька років від американців відставили англійці. Рейтинг ВНЗ Великобританії створюється у «Times» за американським взірцем, використовується «ваговий» коефіцієнт і враховуються вісім показників: характеристики вступників і викладачів, якість викладання, задоволеність студентів, дослідницька діяльність, матеріальне забезпечення, якість випуску.

Цілком оригінально і пізніше за інших вчинили німці. У цій країні рейтингові оцінки розраховуються не для всього навчального закладу, а окремо для різних спеціальностей підготовки. Досить тактовним є ставлення до колективів закладів, оскільки аналогічні за місією ВНЗ поділяються лише на три групи: кращі, середні й гірші, а от у межах кожної групи заклади... впорядковуються за алфавітом.

Уряд Китаю найбільше переймався місцем своїх закладів у світовому рейтингу, а цих вимірів не робили ані у США, ані в інших країнах. Для складання такого рейтингу науковці з Шанхаю обрали лише ті показники, які мали кількісне значення і були присутні у світових базах даних та у публічних бібліотеках. Це змусило акцентувати результати досліджень у точних науках, стимулювати винахідництво, участь у міжнародних конкурсах, обсяги фінансування тощо. Поза увагою лишилися всі суб'єктивні висловлювання та оцінки, а також таке нечітке поняття, як «якість навчального процесу». Отримали значну перевагу університети англомовних держав і ті заклади, які публікували праці викладачів англійською мовою у світових високорейтингових наукових часописах.

У ще більшому вигравші опинилися заклади держав, у яких узагалі відсутні академії наук – адже у цьому разі

університети виявляються єдиними творцями наукової продукції. Як відомо, у групі цих країн не присутні не тільки Росія та Україна, але й Німеччина. Наслідок цього, з точки зору «шанхайського» рейтингу університетів світового класу, такий: у 2004 році університетів України не було серед 500 найкращих, у цій групі Росія мала лише 2 університети, а Німеччина – 43 (щоправда – жодного з 20 найкращих, де домінували США). Враховуючи заклади Тайваню і Гонконгу, Китай мав у списку 2004 року 16 університетів (майже всі – в його кінці) [1].

Ці висновки стали підставою для рішення керівництва Китаю сконцентрувати людські і фінансові ресурси у Пекіні, Шанхаї та кількох найбільших університетах із метою максимально інтенсифікувати фундаментально-наукові дослідження і друкувати їх результати англійською мовою. Наслідок виявився позитивним: у переліку ARWU 2011 року список «500 кращих» містив уже 34 китайських університети, а три з них уміщені в переліку-200.

Німців доволі неприємно вразив той факт, що «шанхайський рейтинг» ARWU не виділив у групі 50 кращих жодного університету Німеччини, а найкращим серед континентально-європейських виявився Цюріхський університет. Це спонукало ЗМІ країни звернути увагу на тему «університети світового класу» і, врешті, змусило німецьких науковців згадати про винайдення їхніми дідами-прадідами моделі «дослідницького університету», яка тривалий час була взірцем для всієї планети. Завдання перед науковцями постало складне – шукати відповідь на запитання про те, чи варто оцінювати свою вищу школу за нормами США і Китаю.

Відомим є той факт, що від 1810 року вища школа Німеччини орієнтувалася, насамперед, на гумбольдтівські ідеали академічної свободи і поєднання навчального процесу з високоякісними науковими дослідженнями, вважаючи ідеалом «дослідницькі університети». Такі університети є можливими тільки за танде-

му «талановитий професор – здібний і вмотивований студент». Такі студенти здобули тривалу підготовку у спеціалізованих закладах – гімназіях, ліцеях чи їхніх аналогах – і були фактично продуктом відбору системи середньої освіти.

Ця модель елітарної вищої університетської освіти почала швидко втрачати придатність від другої половини ХХ ст., коли дедалі більший відсоток молоді став отримувати атестати про повну середню освіту і шукати можливість продовжувати навчання у вищій школі. Утворені нові університети прийняли більшість із цього потоку, але, вочевидь, не були спроможні забезпечити ту якість, що була характерна для дослідницьких університетів. Вища освіта стала масовою не тільки у США чи інших англомовних державах, але й у Німеччині.

Зі США, які в ХХ ст. стали світовим «інноваційним центром», почала швидко поширюватися тенденція орієнтації «масового студента» не на високоінтелектуальну діяльність, а на виконання практичних функцій у високотехнологічних виробничих і сервісних закладах. Вища освіта стала тріступеневою з дипломами нижчого, середнього і вищого рівня (рівні 4-й, 5-й і 6-й МСКО-97).

У Німеччині фактично звичним був лише 6-й рівень – дуже добре підготовленого професіонала, спроможного до самостійної творчої діяльності. Тому участь у Болонському процесі – зокрема зобов'язання впровадити 5-й і 6-й рівні та незвичні дипломи бакалавра й магістра – викликала тривалі суперечки серед наукових та освітніх кіл з активною участю спілок роботодавців. Додалися ще й складні вимоги майбутнього суспільства до тих кадрів, які будуть спроможні його побудувати та успішно діяти в умовах дедалі інтенсивнішої глобалізації та міждержавної конкуренції.

Нижче ми висвітлимо не увесь перебіг щойно згаданих дискусій, а лише головні наукові висновки з них, важливі й для сучасної української вищої школи.

Насамперед, використовуючи зарубіжні джерела ([4; 7] та ін.), наведемо дані щодо

спрямування дипломованих осіб після завершення програми бакалаврської підготовки (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл бакалаврів за різними видами діяльності після одержання ступеня МСКО-5

Країна	Робота, %	Робота+ навчання	Подальше навчання, %
Ірландія	46,0		46,0
Велика Британія	46,0	6,7	34,5
Італія	33,8	11,1	40,6
Данія	8,2		91,8
Франція	15,6		74,4
Німеччина	4,4		95,0

Відмінності між континентальною і англомовною вищою освітою дуже суттєві: у Німеччині бакалаврів просто не чекають на ринку праці, вважаючи їхню підготовку недостатньою для успішної діяльності, а от в Ірландії і Великобританії бакалаври без проблем розпочинають трудове життя, не намагаючись попередньо стати магістрами чи спеціалістами. Це можна пояснити багатьма факторами, зокрема, високою профілізацією старшої середньої школи в англомовних країнах (саме це дає змогу досить швидко надати у ВНЗ курси фахових дисциплін) та значною економією часу в аспекті іноземних мов (не потрібно вдосконалювати англійську мову в ліцеях та ВНЗ).

Учасників дискусії неприємно вражає та обставина, що застосуванням дипломів бакалавра і магістра до континентальної Європи намагаються перенести «американські цінності», перетворивши весь навчальний процес на суцільний продаж «освітньої послуги». Замість формування ширших уявлень і спроможності до самостійного мислення планується одразу ж готувати молоду людину до конкретних вимог роботодавця. Водночас, через пропозицію створення ринкових рейтингів ВНЗ, прихильники «маркетизації» всієї вищої освіти намагаються втягнути заклади в поп-конкуренцію, у межах якої неминучою буде ескалація бажання керівників і колективів вищих шкіл від-

значитися не якістю діяльності та суспільною корисністю, а маркетинговим блиском і ринковою привабливістю.

Помірковані німецькі аналітики є прихильниками того, що не варто відмовлятися від тривалої історії і традицій європейської класичної університетсько-академічної вищої освіти й цілковито скеровувати місію і засоби вищої школи на задоволення потреб «ринку» (який слід розуміти у найширшому сенсі). Світова практика останніх декад свідчить про те, що умови на цьому «ринку» залежать від надто великої кількості чинників найрізноманітнішої природи. Тому цілковито неправильними є ті прогнози і передбачення, які проголошуються «точними, математизованими і науково обґрунтованими». Їхні автори – у цьому немає жодних сумнівів – використовують перевірені рівняння під час обчислення кінцевих результатів. Біда у тому, що у план вкладаються характеристики не усіх можливих, а тільки окремих чинників впливу. На реальному світовому ринку швидко виникають і починають діяти нові чинники, які цілковито змінюють дійсність і знецінюють математично досконалі обчислення.

Тут доцільно згадати нову книгу німецького соціолога Ріхарда Мюнха з назвою «Глобальні еліти, локальні авторитети» [11]. Він виступає проти того, щоб у його Вітчизні і навіть на теренах усієї Європи характер і спрямування змін в освіті на 100 % визначалися запозиченими у США чи інших адептів «вільного ринку» економічними критеріями і сумнозвісними теоріями «людського капіталу».

У «глобальній еліті» він бачить прихильників скерування глобалізації на цілковиту свободу від національно-державних впливів, у «локальній еліті» – подібних до себе «націоналістів» і поміркованих консерваторів. На теренах Німеччини та інших західноєвропейських держав розгорнулося змагання за вплив на вищу освіту цих двох «еліт». Прихильники поглядів Р. Мюнха зазначають, що нині бере гору «перша еліта», отже «все вирішує» транснаціональна коаліція менеджерів, консультантів із питань господарської

діяльності підприємства, аналітиків, аудиторів, керівників найрізноманітніших підприємницьких структур, які видають себе за поборників вільного ринку й демократії, і є особливою транснаціональною елітою, а фактично «глобальним науково-технічним урядом експертів». У цій перспективі роль фундаментальних досліджень визначається з огляду на їхню користь для економічної модернізації «базованої на науці економіці», а наукове знання розглядається як економічний ресурс. У такому разі державна політика в галузі освіти й науки значною мірою повинна орієнтуватися лише на створення та регулювання ринків освіти й наукових досліджень, де в результаті постійної конкурентної боротьби будь-який попит і відповідна йому пропозиція самі собою знайдуть своє місце й приведуть до розквіту системи освіти й зростання наукового знання на благо суспільства [4, 41].

Р. Мюнх та інші науковці наголошують, що вже розпочався процес поступової трансформації дослідницьких університетів у заклади «підприємницькі». Нівелюється наукове реноме і втрачають свої індивідуальні особливості професори університетів, адже вони просто зобов'язані в нових умовах виконувати незвичну для себе роль торговельних агентів. Ректори змушені стати менеджерами виразно комерційних підприємств, а Вчені ради – у кращому разі – виконують функції наглядацьких органів при звичайнісіньких фірмах. Університет з багатою історією у цьому разі неминуче перетворюється у недолугий гібрид, не спроможний до успішного виконання своєї традиційної місії та до великих досягнень на швидкозмінному «вільному ринку освітніх послуг».

Зміна місії університету та перетворення його на торговельне агентство цілковито трансформує і весь комплекс критеріїв, які століттями пов'язувалися з поняттям «гарний університет». Не може бути й мови про свободу вибору тематики наукових досліджень і виділення коштів на ті справи, які не гарантують достатньо високого відсотка прибутків за короткі терміни. «Підприємницькій університет» змушений рекламувати

ти себе «за всіма азимутами» і розшукувати багатих спонсорів. Неминучим є уведення якомога вищої плати за навчання, розширення маркетингової активності на зарубіжних теренах, залучення студентів-іноземців у якнайбільшій кількості і без контролю їхньої навченості та здібностей тощо.

Особливо цікавим і багатим на висновки для освітян не тільки Німеччини, а й України, виявився соціально-економічний аналіз Р. Мюнха, скерований на виявлення глибинних підстав видатної успішності Гарвардського університету. У світових рейтингах від самого початку їхньої появи і донині цей університет північного сходу США посідає перше місце за сукупністю всіх важливих показників (щоправда, він не претендує на лідерство в інженерії та кількох інших спеціалізованих царинах). Р. Мюнх зазначає, що багаторічна політика цього університету, скерована саме на ринкову успішність, привела до акумуляції у ньому не тільки символічного капіталу (там студенти готові платити за рік бакалаврської програми до 50 тис. доларів – утричі дорожче, аніж у переважній більшості інших відомих американських університетських коледжів), а й реального (лише у нерухомість цей університет нещодавно успішно вклав майже 40 млрд доларів).

Гарвардський університет став просто дуже успішним трендом, де керівництво і викладачі аж ніяк не вважають своїм головним обов'язком зробити навчальний процес «утричі кращим» і надати випускникам «утричі більше знань». Р. Мюнх наголошує на тому, що отримання гарвардського диплому подібне до придбання неймовірно дорогого автомобіля, який виготовляється в мікроскопічних серіях. Це яскрава ознака престижу та індивідуального успіху, тому гарвардський диплом так часто щастить конвертувати у реальний фінансовий успіх – прискорену кар'єру та вищі заробітки.

Звідки ж одержує Гарвард свої мільярди? Р. Мюнх говорить про індивідуальні жертви і кошти на діяльність медичних дослідницьких підрозділів. Доповнимо його іншим варіантом висловлювання: завдяки

особливостям американського законодавства таке меценатство нерідко виявляється доволі цивілізованим і вдалим засобом «відмивання доларів». Будь-який таємний «великий мільйонер» скеруванням у Гарвардський університет тих сум, які він для уникнення тюрми мусив би сплатити податковим установам, узагалі звільняється від податків. І не тільки позбувається можливих неприємностей, а ще й стає суспільною знаменитістю. Якщо сума гігантська, керівництво Гарварду віднаходить кафедру чи інший підрозділ (якщо дуже треба – то просто створює їх), якій надається почесна назва – ім'я і прізвище добродійника.

До міркувань Р. Мюнха слід додати ще один важливий факт: у США відсутня спеціалізована на наукових дослідженнях академія наук, а тому всі фундаментальні дослідження здійснюються в університетах. Ефективність пошуків залежить більше від унікальних здібностей окремих осіб, аніж від обсягу коштів, які на них збираються витратити. Тому відповідні служби Гарвардського університету «сканують» все світове «наукове поле», намагаючись випередити усіх у своєчасності виявлення молодого майбутнього Нобелівського лауреата та, не шкодуючи ніяких коштів, запросити його до себе. Цей заклад випереджає усі інші за якістю науковців-дослідників, а не за якістю навчального процесу. Його перевага зберігатиметься і в майбутньому, якщо фінансові ресурси даватимуть змогу і надалі акумулювати у себе велику кількість найкращих науковців світу.

З усього зазначеного впливає доволі чіткий **висновок**, який Р. Мюнх та інші німецькі науковці намагаються донести до освітніх адміністраторів і політиків: не варто поширювати на терени Німеччини ту унікальну і дуже пристосовану до американських умов практику, яка суперечить і законодавству (у Німеччині добродійник звільняється не від 100, а від... 10 % податку) і реальним характеристикам всього освітньо-наукового комплексу держави.

У Німеччині дослідницькі університети виконують приблизно половину наукових і технологічних пошуків, а другу половину –

кілька спеціалізованих наукових об'єднань, які можна назвати «міні-академіями наук». Спеціальні дослідження виявили: ці об'єднання часто мають найвищу у світі ефективність використання фінансів та інших ресурсів для накопичення наукових знань і перетворення їх на патенти і виробничі технології.

Можливо, не слід шукати щось «оголошене ідеальним», маючи доволі успішний освітньо-науковий комплекс. Р. Мюнх нагадує усім співгромадянам про те, що Гарвард та інші американські університети світово-

го рівня уже багато десятирок років формують свою науково-дослідницьку еліту через залучення іноземців на старші курси та до аспірантури, через пряме рекрутування викладачів із Європи, Росії, Індії та інших країн. США й досі не мають вагомих аргументів, які б свідчили про рекордну світову якість вищої освіти у цій країні. Тому немає потреби бездумно «маркетизувати» всю вищу освіту і порушувати нормальний ритм її поступового узгодження зі змінами технологій та інноваціями на власному і світовому ринках праці.

Література

1. **Нян Кай Лю.** Академічний рейтинг університетів світу / Нян Кай Лю, Ін Чень // Вища школа. – 2006. – № 56. – С. 67–77.
2. **Салми Дж.** Рейтинги і ранжування як інструмент політики (політико-економічні аспекти звітності про вищу освіту) / Дж. Салми, Е. Сароян // Вища школа. – 2010. – № 2. – С. 76–103.
3. **Ямковий В.** Ранжування університетів — крок до відкритості та прозорості вищої освіти / В. Ямковий // Вища школа. – 2007. – № 3. – С. 31–66.
4. **Бехманн Г.** Изменения в научно-исследовательском ландшафте Германии : новая роль исследовательских университетов / Г. Бехманн, В. Г. Горохов // Высшее образование сегодня. – 2010. – № 1. – С. 34–42.
5. Всемирный доклад по мониторингу ОДВ 2008 (Образование для всех к 2015 году. Добьемся ли мы успеха?). – Париж : ЮНЕСКО, 2008. – 492 с.
6. **Карпенко О. М.** Международные рейтинги университетов как показатель качества высшего образования / О. М. Карпенко, М. Д. Бершадская, Ю. А. Вознесенская // Инновации в образовании. – 2007. – № 6. – С. 29–42.
7. **Лунин В. В.** Проблемы подготовки кадров для химического образования и науки в России / В. В. Лунин // Вестник высшей школы (Alma mater). – 2011. – № 4. – С. 15–19.
8. **Салми Дж.** Ошибки стратегии создания университетов мирового класса / Дж. Салми // Экономика образования. – 2011. – № 3. – С. 107–109.
9. **Салми Дж.** Российские вузы в конкуренции университетов мирового класса / Дж. Салми, И. Д. Фрузин // Вопросы образования. – 2007. – № 3. – С. 5–45.
10. **Салми Дж.** Создание университетов мирового класса / Дж. Салми; пер. с англ. – М. : Издательство «Весь Мир», 2009. – 132 с.
11. Munch, R. Globale Eliten, lokale Autoritäten. Bildung und Wissenschaft unter dem Regime von PISA / R. Munch. McKinsey & Co. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2009.

Резюме

• Досліджено спробу перенесення до Німеччини американського досвіду створення й підтримки діяльності університетів світового класу. Німецькі вчені довели майже цілковиту непридатність цього досвіду для умов своєї країни й помилковість ідеї перетворення дослідницьких університетів на підприємницькі заклади.

• Исследована попытка переноса в Германию американского опыта создания и поддержания деятельности университетов мирового класса. Немецкие ученые доказали почти полную непригодность этого опыта для условий своей страны и ошибочность идеи превращения исследовательских университетов в предпринимательские заведения.

• Attempt of carrying into Germany the American experience of creation and maintenance of world class universities activity is investigated. German scientists have proved almost full unfitness of this experience and an inaccuracy of idea of transformation of the research universities in enterprise institutions.